

İSKİTLER'DE ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

The Burial Traditions Among Scythians

Traditions funéraires chez les Scythes

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ*

ÖZET

İskit kültürü içerisinde ölü gömme geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Filolojik ve arkeolojik belgeler İskitler'de ölü gömme geleneğini aydınlatmaktadır. Bu belgelerden İskit hükümdar mezarları, ölümlerin mumyalanması ve ölüm sonrası gerçekleştirilen törenler hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Özellikle arkeolojik buluntular filolojik kaynaklardaki bilgileri desteklemektedir. İskitler'de görülen ölü gömme geleneğinin izleri daha sonra ortaya çıkan bir çok toplumda görülmektedir. Bu durum kültürel süreklilik açısından değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

İskitler, kurgan, mumya.

ABSTRACT

Burial traditions occupy a significant place in Scythian culture. Philological and archaeological documents clarify the burial traditions of the Scythians. These documents provide us with information about graves of the Scythian rulers, the mummification of corpses and funeral ceremonies. Especially archaeological material discovered in graves supports the information found in philological documents. Traces of the burial traditions of the Scythians can be found in many societies that have come into being later. This observation, in turn, carries significance in terms of cultural continuity.

Key Words

Scythians, grave, mummy.

GİRİŞ

Dünya üzerinde yaşayan insan toplulukları incelendiğinde hayatın doğmak ve ölmek arasındaki süreç olduğu görülmür. Dünya'ya gelirken olmakla var olmamak arasındaki keskin çizgi hayatın sonu ve ölüm arasında da vardır. Yaşamak bu dünya, ölüm ise öbür dünya için bir var oluştur. Her canlı, dolayısıyla her insan ölecektir. Öyleyse birçok inanç sistemine göre ölümlerle yeni bir hayat başlayacak, bu yeni hayatı sürdüreceği için ise törenler yapılacak ve defin gerçekleştirilecektir.

Ölümlerin gömülmesi ve bu esnada gerçekleştirilen törenler dünya üzerinde yaşayan toplumlarda benzerliklerin yanında farklılıklar da göstermektedir. Özellikle eski bozkır kavimlerinin, bun-

lar arasında İskitler'in ölü gömme geleneği büyük ölçüde kendi kültür çevresi içerisinde değerlendirilebilir. İskit kurganları, ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar bu geleneği belirgin bir şekilde ortaya koyar. İşte arkeolojik buluntular ve yazılı kaynakların ışığında İskit kurganlarının yapısı, ölümlerin mumyalanması ve defin sonrası yapılan işler çalışmamızın çerçevesini oluşturmaktadır.

İSKİT HÜKÜMDAR MEZARLARI

İskitlerde mezarlara gömü önemli bir yer tutar. Bu hususta Herodotos İskit hükümdar mezarları hakkında bilgi vermektedir. Onun bildirdiğine göre ; Hükümdar mezarları Gerrhos topraklarında yani, Borysthenes üzerinde gemilerin

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

gidebildikleri son bölgededir. Hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur, ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölge konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere hanımlarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtar, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürek ile toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler (Herodotos IV:71).

Herodotos'un M.Ö 5.yüzyılın ortalarında gözlemlerine dayalı olarak bahsettiği mezar geleneğinin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaygın olduğu görülmektedir. Bu, üzerine toprak yığılarak yapılmış mezarlara kurgan denilmektedir (Rolle 1980:9). Genelde kurgan ismi koruganla özdeşleştirilmektedir. Gerçekten de bütün değerli eşyalar ile gömülmüş ölünün korunması ve ona ait mezarın soyulmaması esastır. Bu tür mezarların korunması gereğini ve bizzat korunduğunu Persler'in Karadeniz'in kuzeyindeki İskit ülkesine gerçekleştirdikleri sefer esnasında İskit hükümdarı İdanthysos ve Pers kralı Darius arasında geçen konuşma açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Darius, İskit hükümdarına bir elçi ile gönderdiği haberde : " Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken ne için boyuna kaçyorsun ? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan yine boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık" (Herodotos IV: 126).

İskit hükümdarı İdanthysos, şu cevabı vermektedir: " İranlı, işte benim kanaatim: beni hiç kimse ne korkutabilir ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok ; şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var ne de dikili ağacımız var, ki elden gitmesin, ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var ; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz" (Herodotos IV: 127).

İskit hükümdarının yukarıda ifade ettiği sözleri İskitler'in hayat tarzını ortaya koyduğu gibi, atalarının mezarlarını kutlu saydıklarını ve bu mezarları korumaya aldıklarını da göstermektedir. Burada korumaya aldıkları mezarların gerçekten koruyucu özelliği bulunmakta olup, böylece bu tür mezarlara korugan, kurgan denilmesi bu vasfı ile bağlantılı görülmektedir.

Zamanımıza kadar kurgan kelimesinin farklı anlamlarına dikkat çekilmiştir. Bu kelimenin mezar, gömüt, mezar tümseği olabileceği gibi ; kale, sur şehrin etrafını çeviren kemer olarak da anlam kazandığı ifade edilmektedir (Roux 1999: 295). Burada kurganın iki anlamı ortaya çıkmaktadır. Birincisinde ölmüş olan kişinin korunduğu yerdir. İkincisinde ise yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu, şehri koruyan savunma sistemidir. Her ikisinde de bir koruyuculuk söz konusudur. Ancak atlı kavimlerin yerleşimine bakıldığında şehrin savunması ile ilgili manası şehir hayatı ile bağlantılıdır. Bu yüzden şehir savunmasında kullanımı daha geç olmalıdır. Mezar geleneği ile ilgisi çok daha eskidir.

İskit dönemi için yalnız mezarı ifade eden bir kelime olmalıdır. Bu kelime yalnız mezarın üzerinde oluşturulan tümseği dahi ifade etse, yine onun koruyuculuk vasfı ön plana çıkmaktadır.

İşte koruyuculuk vasfı ön plana çıkmış olan bu tür mezarların arkeolojik olarak da tespit edildiği görülmektedir. Bu tür kurganlar arasında büyüklükleriyle Certomlyk ve Aleksantropol kurganları son derece önemli bir yer tutmaktadır. Hem bu iki kurgan hem de diğer kurganların asıl gömü alanları kare ya da dikdörtgen bir çukur açılarak yapılmıştır (Rolle 1979: 62-67). Kazılarak planları çıkarılmış bu kurganların yapıları Herodotos'un verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Ancak bu tür kurganlar yalnız Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda değil, Orta Asya ve Sibirya'da ortaya çıkarılmıştır. Tuva'da Arzhan, Kazakistan'da Esik Kurganı büyük kurganlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Abakan bölgesinde Çar vadisinde büyük kurganlar ortaya çıkarılmıştır. Özellikle kurganların asıl alanın kare şeklinde yapıldığı ve üzerlerinin tamamen yüksek bir biçimde oluşturulduğu ortaya konulmuştur (Bokovenko 2002: 521). Pazırık vadisinde tespit edilmiş mezarlardan beş tanesi büyük kurgandır. Bu kurganlarda da mezar odası oluşturulmuş ve hemen hemen asıl alanları kare planlıdır (Jettmar 1966: 54). Şüphesiz mezarların en kayda değerleri Tuva'daki Arzhan kurganıdır. Bu kurganın asıl gömü alanı, mezara gömülen insanlar ve atlar bakımından önemli bir yer tutmaktadır (Gryaznov 1976: 40).

Mançurya'dan Macaristan'a kadar çok geniş coğrafyada İskitler'e ait çok sayıda kurgan belirlenmiş ve bunların kazılarının yapılması sonucu, Herodotos'un hükümdar mezarları hakkında verdiği bilgileri destekleyen verilere ula-

şılmıştır. Şüphesiz bu büyük kurganlar mezar yapma geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca çok sayıda küçük mezarın yapılmış olduğunu da söyleyebiliriz. Bu büyük kurganlar mumya geleneği ve definden sonra yapılan temizlenme törenleri açısından da veriler ortaya koymaktadır. Çünkü bu tür kurganların bir kısmında hem mumyalanmış cesetler hem de temizlik törenleriyle ilgili arkeolojik buluntular ortaya çıkarılmıştır.

ÖLÜLERİN MUMYALANMASI

İskitler'de ölülerin mumyalanması ile ilgili ilk bilgi Herodotos'ta bulunmaktadır. O, bu hususta şöyle demektedir: "Ölen kişinin gövdesi mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş sonra dikilmiştir" (Herodotos IV: 71).

İskitler'de mumyalama geleneği hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. Bu hususta kurganlardan çıkarılan cesetlerde mumyalama geleneğinin uygulandığı tespit edilmiştir. Ancak Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskit kurganlarında mumya geleneğini gösteren kalıntılardan şimdiye kadar söz edilmemektedir.

Öncelikle neden mumyalamaya gerek duyuluyordu sorusuna cevap bulmak gerekir. Özellikle ölü gömme yılın belli zamanlarında yapılıyordu. Ölüler ya yazın başında ya da sonbaharda gömülüyordu. Hatta M.S. 6 ve 7. yüzyıllarda yaşayan Türkler arasında ilkbahar veya sonbaharda ölü gömme geleneği varlığını sürdürmüştür. Çin kaynaklarına göre; "Onlar (Türkler) yazın veya baharda ölenleri ağaçlar ve bitkiler sararıp kurumaya başladığı zaman; kışın veya sonbaharda ölenleri, yapraklar yeşermeye başladığı zaman gömerler" (Liu Ma-tsai 1958: 9).

Gömme işleminin senenin belli dönemlerinde yapılmasının nedeni muhtemelen büyük kurganların yapımında gerekli olan işçi masraflarından dolayı, ama daha önemlisi, gömme anına kadar bozulmayı engellemek amacıyla yapılan mumyalama geleneği ile bağlantılıdır. Burada yalnızca önemli şahsiyetlerin ölüleri mumyalanmaktaydı (Rudenko 1970: 279). Zaten Herodotos'da İskit hükümdarlarının mumyalandıklarını belirtmektedir (Herodotos IV :71). Ancak İskitler'de yalnız hükümdarların değil, boy ve boylar birliklerinin başında bulunan önemli şahsiyetler öldüklerinde cesetlerinin mumyalandığını söyleyebiliriz. Ölülerin gömülmesinin yukarıda belirttiğimiz üzere, ilkbahar ve sonbaharda gerçekleştirilmekteydi.

Arkeolojik buluntular cesedi mumyalama işleminin oldukça yaygın bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Pazırık kurganları, Şibe ve Oglakti kurganlarından mumyalanmış cesetler ortaya çıkarılmıştır. Genel olarak, mumyalama işleminin ölümden sonra da hayatın devamını sağlamak için ölünün şeklini muhafaza etme arzusundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Fakat bunun sağlanması için iskeletin yeterli olduğunu da biliyoruz. Ancak mumyalama işleminin esas amacı cesette her hangi bir bozulma olmadan cenaze törenleri için uygun tarihi beklemeye imkan vermektedir. Mumyalama işlemi cesedin bozulma tehlikelerini ortadan kaldıran önemli tek yöntemdir; ateş etleri yakabildiği gibi kemikleri de yakabilirdi, kemirici hayvanlarda kemikleri kırabilirdi. Ancak bu karmaşık yöntem yalnızca dünyadaki hayatında güç sahibi insanlar için kullanılıyordu. Bunun amacı onların öteki dünyada da güçlü kişiler olmalarını sağlamaktı (Roux 1999: 260).

Mumyalanan cesetlerde hangi iş-

lemlerin yürütülmüş olduğu ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu hususta Pazırık Kurganları en kayda değer bilgilere ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

Ceset mumyaları ilk olarak Şibe'de yapılan kazılardan sonra Altaylıların kurganlarından çıkarılmıştır. Yaşlı ve genç insan cesetlerinin günümüze kadar kötü bir halde kalmalarına rağmen, beyin, kafatasından ve bağırsaklar bedeninden çıkartıldığından cesetleri tespit etmek mümkündür. Genç olanın göz oyukları dikişle ayrılmış ve kalın tentene iplikleri vücuttaki bütün yarıkların dikilmesi için kullanılmıştır. Vücutta kesilerek yarıklar oluşturulması bir kural olduğundan Şibe'deki kurgandan çıkartılan adamın bacağındaki yarıklar ile Pazırık'taki 5. Kurgandan çıkartılan adamın bacağındaki yarıklar aynıdır (Rudenko 1970: 280).

2. Kurganda gömülü kadın ve erkek kafatasları, Şibe'deki kurgandan çıkartılan yaşlı adamın kafatasına uygulanan aynı yöntemle ayrılmıştır. 2. Kurgandaki kadın kafatası açılıp, içi boşaltıldıktan sonra içi toprak, çamların iğne yaprakları ve karaçam kozalarıyla dolduruluyor. Açılan kısım ise tekrar kapatılarak deri yağız at kılı ile dikiliyor (Rudenko 1970: 280).

Mumyalama işleminde bağırsakların çıkarılmasından sonra açılan yarıklar tentene ipliği ile dikiliyor. Eller ve bacaklar üzerindeki yarıkların yanı sıra, kalça üzerinden bacaklara doğru, omuzlardan kollara doğru 1 cm. derinliğinde sayısız bir çok yarıklar bulunmaktadır. Bu yarıklar bir bıçağın ucuyla açılmış, hatta muhtemelen dikiş ipliklerinin bozulmasını önlemek için koruyucu bir madde içeren bir nesne ile de açılmış olabilir. Koruyucu olarak ne kullanıldığı hala bilinmemektedir. Muhtemelen bu koruyucu Mısır'da yaygın olan evrensel

bir yöntem olarak kullanılan tuzdu. Bu yolla korunmuş cesetler açılmış ve su altında kalmış kurganlarda bulunmuş olsaydı, bunu tespit etmek zor olmayacaktı. 2. Kurgandaki adam cesedi çapulcular tarafından yağma edildiğinden ve uzun süre su altında kaldığından cesedin içinde tuzun varlığına rastlamak mümkün değildir (Rudenko 1970: 280). Ancak Çin’de Kitan Vu-yu adındaki yeni imparatorun “Çin’de ölen selefinin törenini yapmak” için gerçekleştirdiği gösterişli cenaze töreninde cesedin bağırsaklarının çıkarıldığı ve karnı tuzla doldurulduktan sonra getirildiği belirtilmektedir (Roux 1999: 259). Buradan bu kültür coğrafyalarına yakın yerlerde mumyalama da tuzun kullanılmış olması, Pazırık ve çevresinde de kullanıldığı düşüncesini güçlendirmektedir.

Mumyacılıkta daha farklı bir yöntem ise 5. Kurgandaki cesetlerde görülmüştür. Burada kesilen yarıkların dikilmesinde at kılı çifte kıvrımlar şeklinde bükülerek dikilmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş ipler genellikle hem kadın hem de erkek vücutlarındaki yarıkların dikiminde kullanılıyordu (Rudenko 1970: 281).

Ölenin bedenini korumanın çok yolu vardı. Bundan dolayı mumyalama ile bağlantılı olarak daha iyi korunmuş cesetler bulunmaktaydı. 5. ve 2. Pazırık kurganlarından çıkarılmış mumyalı cesetler daha sağlamdır. Ak-Alah’tan bir kurganda çıkarılan genç kadının cesedi de mumyalanmıştır. En az ameliyat yoluyla mumyalanmış cesetler de ortaya çıkarılmıştır. Yukarı Kalein kurganından çıkarılan üç adamın cesedinde görüldüğü gibi karnı boşluğunu açmak için organlarını çıkarmak ve mumyalama cesedin korunması için yeterli olmuştur. 2. Başadar kurganından çıkarılmış kadın ve erkek cesedi de aynı şekilde mumyalanmıştır (Polosmak 1996: 210-211).

Yukarıda belirtildiği üzere, Pazırık kurganlarının yapımı sırasında mumyalama geleneğinin yaygın olduğu görülmektedir. Pazırık kurganları dışında diğer kurganlardan da mumyalı cesetler ortaya çıkarılmıştır. Bu yaygın olarak sürdürülen mumyalama geleneğinde ölenin bedeninin korunmasına yönelik birtakım maddeler kullanılıyordu. Maddelerin neler olabileceği üzerinde de çalışmalar yapılmış ve bazı verilere ulaşılmıştır.

Pazırıklılar iç organların ilaçlanması ve cesedin korunmasında cila kullanmışlardır. 3. Ak-Alah’taki 1 kurganından çıkarılmış mumyalı kadının derisi üzerinde laboratuvar çalışmaları yapılmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere, organların ayrıştırılıp, cesedin cilalanması koruma işleminde kullanılmıştır (Polosmak 1996: 211).

Dağlık Altay ve Doğu Kazakistan’da zencefil boyası ve cila iyi tanınmakta olup, oralar bunların vatanıdır. Pazırık’lılar zencefil boyasını deriden yapılmış eşya ve ağaçları boyamada da kullanmışlardır. Zencefil boyası ve cila kullanımıyla “ölümsüzlük, sonsuzluk ikisiri” oluşturulduğu anlayışı mevcuttur. İşte Pazırıklılarda bunu cesedin dış halini korumak için kullanmışlardır (Polosmak 1996: 211). Elbette maydanöz tohumu, anason, dövülmüş saparna ve kokulu maddelerde mumyalama işleminde karnın içindeki organlar boşaltıldıktan sonra kullanılmıştır (Herodotos IV: 71).

Kurganlardan ortaya çıkarılan mumyalanmış cesetler yalnız mumyalama hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılmamaktadır. Aynı zamanda cesetlerin gövdelerinin dövmeyle kaplanmış olduğu görülmektedir (Zvelebil 1980: 255). Hatta Pazırık kurganlarından çıkarılan atların kulaklarına birbirinden farklı enler yapılmıştır. Bu nişan-

ların farklı olmaları, atların değişik boy-
lara mensup kişiler tarafından hediye
edildiğini göstermektedir (Durmuş 1997:
17).

Mumya geleneğine tekrar dönersek;
bu geleneğin İskitler’de yaygınlığı yukarıda belirtildi. İskit sonrası dönemde de varlığını koruduğu görülmektedir. Gök-türk dönemine ait yazıtlarda törene katılanların kokular, mumlar sandal ağacı vb. getirmeleri (Thomsen 1993: 156), bu dönemde mumya geleneğinin varlığına bir işaret sayılabilir. Daha da belirgin olanı Türkiye Selçukluları’nda mumya geleneğinin varlığıdır. Selçuklu Sultanlarından II. Kılıç Arslan, I. Keyhüsrev, II. Süleyman Şah, III. Kılıç Arslan ve daha bir çokları mumyalanmıştır. Bu durum köklü bir ananeyi ve kültürel sürekliliği belirgin bir biçimde göstermektedir (Durmuş 1993: 56).

DEFİN SONRASI YAPILAN İŞLEMLER

İskitler ölülerini gömdükten sonra bazı işler yapmaktadırlar. Bu hususta Herodotos bize yeterli bilgiler vermektedir: “Ölüleri gömdükten sonra kendilerini temizlerler. Başlarını iyice ovarak yıkarlar, gövdelerini temizlemek için bir tören yaparlar, yere üst uçları birbirine eğik üç kazık çakarlar, üzerine çepeçevre keçe sararlar, keçelerin içerisinde ve kazıkların ortasında bir tekne vardır, iyice kızdırılmış birçok taş getirip bu teknenin içine koyarlar” (Herodotos IV: 73).

Herodotos yukarıda yapılan işlemlere de bu hususta açıklık getirmektedir: “İskit topraklarında kenevir yetişir, tıpkı keten gibidir, yalnız daha kalın ve daha büyüktür. Hem insan eliyle ekilir hem kendiliğinden yetişir. Traklar bundan tıpkı ketene benzer giyecekler yaparlar. Hatta bu işten çok iyi anlayanlar için, bu giyecekler ketenden mi yapılmış, yoksa kenevirden mi hiç belli

olmaz ve keneviri bilmeyenler, ketendir diye yemin edebilirler” (Herodotos IV: 74).

İskitler kenevir tohumlarını alarak törenlerinde kullanmaktadırlar. Bu hususta yapılan işlemleri Herodotos şöyle anlatmaktadır: “İskitler kenevir tohumunu alırlar, keçe örtülerin içerisine girerler ve bu tohumları kızgın taşın üzerine atarlar; tohum taşa değince tütme-ye başlar, çıkardığı buğu Yunanistan’daki hamamlarda bile bu kadar boğucu bir buğu olmaz. İskitler bu buğuyla bayılırlar ve keyiften haykırırlar. Bu onlara yıkanma yerine geçer, çünkü gövdelerine hiç su değdirmezler” (Herodotos IV: 75).

İskitlerin kadınlarının temizlenmesiyle ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: “Kadınlarına gelince, onlar da servi, sedir ağacı yongalarını pürtüklü bir taş üzerinde iyice dövüp su katarlar ; bu hamuru yüzlerine ve bütün gövdelerine sürerler, koklamaya doyulmaz bir koku kazanmış olurlar ve ertesi günü bu lapa-yı kaydırdıkları zaman derileri pırl pırl ve taze bir renk almış olur” (Herodotos IV: 75).

Herodotos’un belirttiği bu basit temizlik banyosu matem süresinin bitimi olarak çok kökleşmiştir. Bu temizlik işlemi banyo olarak hizmet vermiş ve böylece vücudun su ile asla yıkanmadığı kavranmış görünüyor. Ancak nasıl bağırdıkları husus pek açık değildir. Tercihen yabani hayvanların, özellikle kurtların uluması ya da insan çığlıkları söz konusudur.

Temizlik işleminde kullanılan kenevir tohumunun sarhoş edici etkisi ve çok fazla uyuşturuculuğu bilinen narkotik ihtiva ettiği bilinmektedir. Bundan dolayı İskitler’in sıkı kapatılmış yurtta (tek kişinin girebileceği çadırda kenevir çekmede) gerektiği biçimde müthiş bir sarhoşluğa ulaşıyorlardı” (Meuli 1935: 122-123).

Herodotos, İskitler'in ne ölçüde sarhoş olduğu hakkında fazla bilgi vermemektedir. O, böyle buhar sarhoşluğunun Massagetler'de olduğunu bildirmektedir: " Onlar (Massagetler) kümeler halinde ateşin etrafını çevirmekte, taze meyveleri içine atmaktadırlar. Hellenlerin şarapla sarhoş oldukları gibi, onların buharıyla dans ve şarkıyla coşmaktadır. İki adam boyuna kadar büyüyen bu ağaçlar şüphesiz kenevir olarak görülmektedirler" (Herodotos I: 202).

Kenevir toplanması şüphesiz " quaedam semina", yani kenevirin tohumlanması zamanında yapılmış olmalıdır. Bunun dumanıyla belirgin sarhoşluk sağlanmış oluyordu. Fazla kendinden geçiren sarhoşluk durumu İskit temizlenme yurtlarında aranılmıştır. Zira bunlar aynı maksatla temizlenmeye de şüphesiz hizmet etti. Aynı şekilde Kuzey Amerika'nın en eski yerlilerinde perhizle bağlantı, uyuşturucun hazzı hemen hemen umumiyet yaygındır ve orada ibadet şartlarına uygun temizliğin çok önemli bir şekli ve maksada ulaşmada asıl çare ruhi olarak kendinden geçme hali gösterilmektedir. Merkezi Kaliforniya Maidularının yüce varlığı insanın oluşumundaki gücü buharlanmayla kazanılmaktadır (Meuli 1935: 123).

Buğulanma, kenevir çekme ve feriyat kültürüyle bağlantılıdır. Bütün egemen kabuller burada yalnız harici temizliğin olmadığını, özellikle inançla ilgili bir amelin olduğunu, bunun unsurunun kendinden geçmeye dayandığını göstermektedir (Meuli 1935: 124).

Herodotos'un sözünü ettiği kenevir Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda özellikle denizin kuzey ve güney sahillerinde yetiştirilmiştir. Buradaki merkezlerden Kolchis'in kenevirleriyle meşhur olduğu bilinmektedir. Ayrıca Rus arkeologların bu bölgelerde yaptığı kazılarda

buluntular sayesinde kenevirin varlığı kanıtlanmıştır. Yüzey araştırmalarıyla da günümüzde adı geçen bölgelerde kenevirin yabani olarak yetiştiği ispatlanmıştır (Danoff 1962: 1001).

Herodotos'un verdiği bilgiler arkeolojik boyutu ile de kanıtlanmıştır. Sibiryada Altay dağlarında yapılan kurgan kazıları bu hususta bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Anlatılanlarla kazılarda ortaya çıkarılanlar arasında bir paralellikte kurulabilmektedir.

Pazırık'ta 2. Kurganın gömüt kısmının güney- doğu köşesinde 6 direkt olarak oluşan bir küme ortaya çıkarılmış ve bu kümenin aşağısında dört ayağının üzerine dayanmış dikdörtgen kara bir kap ezilmiş taşlarla doldurulmuştur. Bu direklerden her birinin uzunluğu 122,5 cm; çapları yaklaşık 2 cm. ve aşağıya doğru kalınlaşmaktadır. Yukarıdan aşağıya her 2 cm'de bir delik bulunmakta ve bunları bir arada tutan bir demir yer almaktadır. Bütün çubuklar fidan kabuğu şeritleriyle sarmal olarak bağlanıyordu (Rudenko 1970: 284). Ek olarak bölmenin batı yarısında İskit kazanı şeklinde taşlarla dolu ikinci bir tunç kap, aynı şekilde yayılan 6 çubuğun altında ortaya çıkarılmıştır (Rudenko 1970: 285).

Yukarıda belirtildiği üzere, her kapta az miktarda kenevir tohumu bulunmuştur. İskit kazan teknesi içindeki kenevir tohumlarıyla yapıyordu. Yanan sıcak taşlar kazanın içine konulmakta ve kenevir tohumlarının bir kısmı yakılarak kömürleşmekteydi. Dahası, kazanların kulpları, fidan kabuklarıyla sarılırdı. Çünkü taşların sıcaklığının fazlalığı kulpları çıplak elle tutmaya cesaret vermediğinden bu fidan kabukları tutak görevi yapıyordu (Rudenko 1970: 285).

İşte 2. Kurganda 2 tane kenevir çekme bölgesi ortaya çıkarılmıştır. Ateş içerisinde yanan taşları içeren kaplar ve

kenevir tohumları onların üzerinde 6 çubukla desteklenen sığınaklar belirlenmiştir. Kurganın güney-batı köşesinde bulunan geniş parçalar muhtemelen bir taraftan kaşe bir askıyla diğer taraftan demir bir askıyla kaplanmıştı ve 6 çubukla desteklenen sığınaklar kurganların üzerinde vardı. Ayaklardan birine bağlı kenevir tohumu içeren matara bulunuyordu (Rudenko 1970: 285).

Herodotos'un belirttiği kenevir çekme geleneği yalnız Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda değil, doğu bozkırlarında Altaylar ve çevresinde yoğun olarak kullanılmıştır. İskitler dönemindeki bu yaygınlık hem yazılı belgeler hem de arkeolojik buluntularla desteklenebilmektedir.

Halk inançları arasında özel bir yeri olan ruhun temizlenmesi meselesine modern topluluklarda da rastlanılmıştır. 1860 yılında Radloff Kengi gölü çevresinde oturan bir Altay Türk boyunda bir şaman tarafından bir yurttan temizliği gözlemlemeye imkan bulmuştur. Burada şaman 40 gün önce ölmüş olan bir kadının ruhunu öbür dünyaya sevk etmek ve bununla bizzat ona ve hayatta kalanlara sükunet sağlamaktaydı. Akra ve komşularından bir kısmı ev sahibi tarafından yurdundaki merasime davet edilmişlerdi. Burada şaman davuluyla değişik sesler çıkararak ve kendinden geçerek çeşitli gösteriler yapıyordu (Radloff 1986: 282-285).

Bu biri tarafından oynanan ve söylenen dramada primitif karakterde esas duygu bizi meşgul ediyor, bu temizlik seremonisidir. Bu seremoniyle matem süresi sona eriyor. Bütün gömü ve yasla ilgili inanca bağlı merasim usul ve kaidelelerinde geçen zahmetlerde ölenin manevi yaşama çözümü bununla nihai sonuca ulaştırılıyor. Benzer şekilde Orta ve Kuzey Asya'da sayısız topluluğun davrandı-

ğı görülmektedir. Bu anlayış Amerika ve diğer ülkelerde de bulunmaktadır. İskitler'in de terleme kulübelerinde aynı amacı elde etmeye çalışmaları aşikârdır. Ölenin canının öteye söylediği ve feryadı söz konusudur. Ancak İskitler'de vecd için akustik-ritmik olarak davul çalarak uyarma eksiktir. Fakat bu çarede Orta Asya, Sibirya ve Amerika'nın iptidai kavimlerinde çeşitli şekildedir. Sünger, laden ağacı (ledum palustre), enfiye vb gibi uyuşturucu perhiz, dans tepirhanenin ısıtılması yanında bulunmaktadır (Meuli 1935: 125).

Herodotos'un İskitler'in banyodan önce başlarını yağladıklarını belirtmesi açıklığa kavuşturulabiliyor. Günümüzde Aşağı Amur bölgesinde yaşayan ve bir Tunguz boyu olan Oroçalar'da şamanlar bir dumanla bayılmaktadırlar, laden ağacının kuru yapraklarını kor halinde kömür üzerine yerleştirerek bunu meydana getirmektedirler, fakat önceden aynı bitkinin sıcak yapraklarıyla dizlerini ovuyorlar burada bir çok defa diz canın oturağı olarak da geçmektedir, bununla cana bir etki istenmesi kabul edilmelidir (Meuli 1935: 126).

Göktürkler dönemine ait yazıtlarda, özellikle Bilge Kağan yazıtında yağ törenine katılan temsilcilerin getirdikleri arasında altın ve gümüşten başka güzel kokular, mumlar, sandal ağacı vb. sayılmaktadır. Bunlar yağ töreni için getirilmiştir (Thomsen 1993: 156).

Bilge Kağan külliyesinde sunak taşı yakınında ortaya çıkarılmış üç ayaklı kazan parçaları acaba törenlerde böyle bayılma, ruhu temizleme ve ölümün verdiği acıdan böyle bir demlenme sonucunda kurtulmaya mı hizmet ediyordu diye düşünülebilir.

Günümüzde Moğolistan'da çeşitli boylara mensup olanlar arasında toz haline getirilmiş, ıtırılı bitki tohumlarının

el üzerine dökülerek buruna çekilmesi eski bir geleneğin yaşatılması olarak belki kabul edilebilir. Gerçekten bu madenin enfiye gibi buruna çekilmesi ve rahatlatıcı özelliği dikkate değer bir husustur.

SONUÇ

İskit hükümdar mezarları, ölülerin mumyalanması ve definden sonra yapılan işler ölü gömme geleneği içerisinde ön plana çıkmaktadır. Önemli şahsiyetler için yapılan kurganlar İskitler döneminde onların bütün yayılma sahasında ortaya çıkmıştır.

Mumyalama geleneği hakkında Herodotos kayda değer bilgiler vermekte, ancak arkeolojik yönden belgelenmesi bozkırların doğusundaki kurganlardan çıkarılmış buluntularla mümkün olabilmektedir. Özellikle Pazırık kurganlarından çıkarılmış mumyalı cesetler Herodotos'un verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Ayrıca Herodotos'un verdiği bilgilerin zamanı ile Pazırık'tan ortaya çıkarılan mumyaların zamanında bir örtüşmenin olması da kayda değer bir husustur.

Definden sonra yapılan törenler ise çeşitlidir. En kayda değerlerinden birisi beden temizlenmesi olayıdır. Herodotos'un verdiği bilgiler ve kurganlardan çıkarılan buluntular arasında bir bağ bulunmaktadır. Hatta bu buluntular Herodotos'un verdiği bilgileri desteklemektedir. Şüphesiz beden temizlenmesi olayı defin sonrası gerçekleştirilen işlemlerden yalnız bir tanesidir.

Kurgan yapımı, mumya geleneği ve defin sonrası yapılan işlemlerin hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik buluntularla belirlenmesi İskitler'de ölü gömme geleneğini öğrenmeyi büyük ölçüde mümkün kılmaktadır. Yazılı belgelerle arkeolojik buluntuların kronolojik açıdan aynı zamana denk gelmesi de ayrıca

değer taşımaktadır. İskitler'de görülen bu ölü gömme geleneğinin özellikle bozkırlarda daha sonraki dönemlerde yaşayan çeşitli topluluklarda görülmesi de kültürel süreklilik açısından ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Bokovenko, N ; "Tagar Kültürü", **Türkler**, I, Ankara:Yeni Türkiye Yayını, 2002, 518-523.
- Danoff, M ; " Pontos Euxenios" **Paulys Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft**, sp, IX,(1962) 866-1175.
- Durmuş, İ., **İskitler (Sakalar)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1993.
- Durmuş, İ., "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", **G.Ü. F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/1, (1997), 13-19.
- Durmuş, İ., "Scythian Culture", **The Turks**, I, Ankara: Yeni Türkiye Yayını, 2002, 979-988.
- Gryaznov, M.P; " Öteki Dünya İçin Hazırlanan Atlar" **Unescoda'dan Görüş**, 12 (1976), 38-41.
- Herodotos, **Herodotos Tarihi**, (çev M. Ökmen),İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- Jettmar K; " Mittelasien und Sibirien in Vortürkischer Zeit" **Handbuch der Orientalistik**,I,V,5(1966), 1-105.
- Liu Mau -tsai; **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost Türken (Tukü)**, I, Wiesbaden: Otto Harrassowitz,1958.
- Meuli, K; "Scythica", **Hermes**,70,(1935), 121-176.
- Polosmak N.V; " Traditsiya Pazırınskogo Balzamirovaniya (Nekotorie Aspekti Problemi)" **Novosie Arheologičeskie i Etnograficeskie Otkritsiya v Sibiri**, Novosibirsk,1996.
- Radloff W ; **Sibirya'dan Seçmeler**, (Çev A.Temir), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1986.
- Rolle, R; **Totenkult der Skythen**,I, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1979.
- Rolle, R; **Die Welt der Skythen**, Frankfurt : Verlag C.J. Bucher, 1980.
- Roux J.P.; **Altay Türklerinde Ölüm**, (Çev: A Kazancıgil), İstanbul: Kabaalçı Yayınevi, 1999.
- Rudenko S.İ ; **Frozen Tombs of Siberia**, (Çev: M.V. Thompson), Berleley- Los Angeles: University of California Press, 1970.
- Thomsen, V; **Çözölmüş Orhon Yazıtları**,(çev.V.Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1993.